

Broedvogels van Elswout en Middenduin in 2016

Roy Slaterus
& Berend Voslamber

Sovon-rapport 2017/03

Broedvogels van Elswout en Middenduin in 2016

Roy Slaterus & Berend Voslamber

Sovon-rapport 2017/03
Dit rapport is samengesteld
in opdracht van
Staatsbosbeheer

Colofon

© Sovon Vogelonderzoek Nederland 2017

Dit rapport is samengesteld in opdracht van Staatsbosbeheer

Foto's: Roy Slaterus

Wijze van citeren: Slaterus, R. & Voslamber B. 2017. Broedvogels van Elswout en Middenduin in 2016. SOVON-rapport 2017/03. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen

Inhoud

Samenvatting.....	2
1. Inleiding.....	3
2. Gebiedsbeschrijving.....	4
3. Werkwijze en omstandigheden in 2016.....	5
3.1. Veldwerk.....	5
3.2. Interpretatie.....	5
3.3. Weersomstandigheden.....	6
3.4. Foutenmarges.....	7
4. Resultaten.....	8
4.1. Soorten en aantallen.....	8
4.2. Soortbesprekingen.....	9
4.3. Vergelijking met voorgaande jaren.....	14
5. Evaluatie.....	16
Literatuur.....	18
Bijlagen.....	19

Samenvatting

In het voorjaar van 2016 zijn Elswout en Middenduin (tezamen 241 hectare groot) gekarteerd op broedvogels. Er werden vijf inventarisatieronden uitgevoerd in de periode maart-juli. In totaal werden 63 verschillende soorten broedvogels vastgesteld in het onderzoeksgebied, waarvan 53 werden gekarteerd. Het aantal soorten betreft een minimum, omdat geen speciale bezoeken zijn gebracht voor nacht-actieve soorten; desondanks werden wel enkele territoria van Houtsnip, Kerkuil en Bosuil aangetroffen. In totaal zijn zeven Rode Lijst-soorten vastgesteld: Slobeend, Kerkuil, Groene Specht, Boerenwaluw, Grauwe Vliegenvanger, Nachtegaal en Kneu.

De variatie aan soorten in dit relatief kleine onderzoeksgebied is opmerkelijk hoog. Onder de 63 vastgestelde broedvogelsoorten, waren weidevogels, rietbewoners, liefhebbers van oud loofbos met veel boomholtes, naaldbosbewoners, struweelbewoners en liefhebbers van open duin. Enkele soorten zijn in de directe omgeving schaars (Kerkuil, IJsvogel). De opvallendste verandering is de vestiging van Grauwe Ganzen en Grote Canadese Ganzen (meer dan 10 jaar geleden hier geïntroduceerd), passend in het regionale/landelijke beeld.

Het Grote Huis in Elswout (25 juni 2016).

1. Inleiding

Voor de evaluatie van het beheer in natuurgebieden laat Staatsbosbeheer jaarlijks een deel van haar gebieden inventariseren. In het voorjaar van 2016 zijn onder meer Elswout en Middenduin geïnterviewd op broedvogels. Sovon Vogelonderzoek Nederland voerde de inventarisatie uit voor Staatsbosbeheer. Het veldwerk werd uitgevoerd door Roy Slaterus. Contactpersonen bij Staatsbosbeheer waren Rutger Zeijpveld en Susanne van der Veer. Een concept van dit rapport werd doorgelezen door Willem van Manen, waarvoor dank.

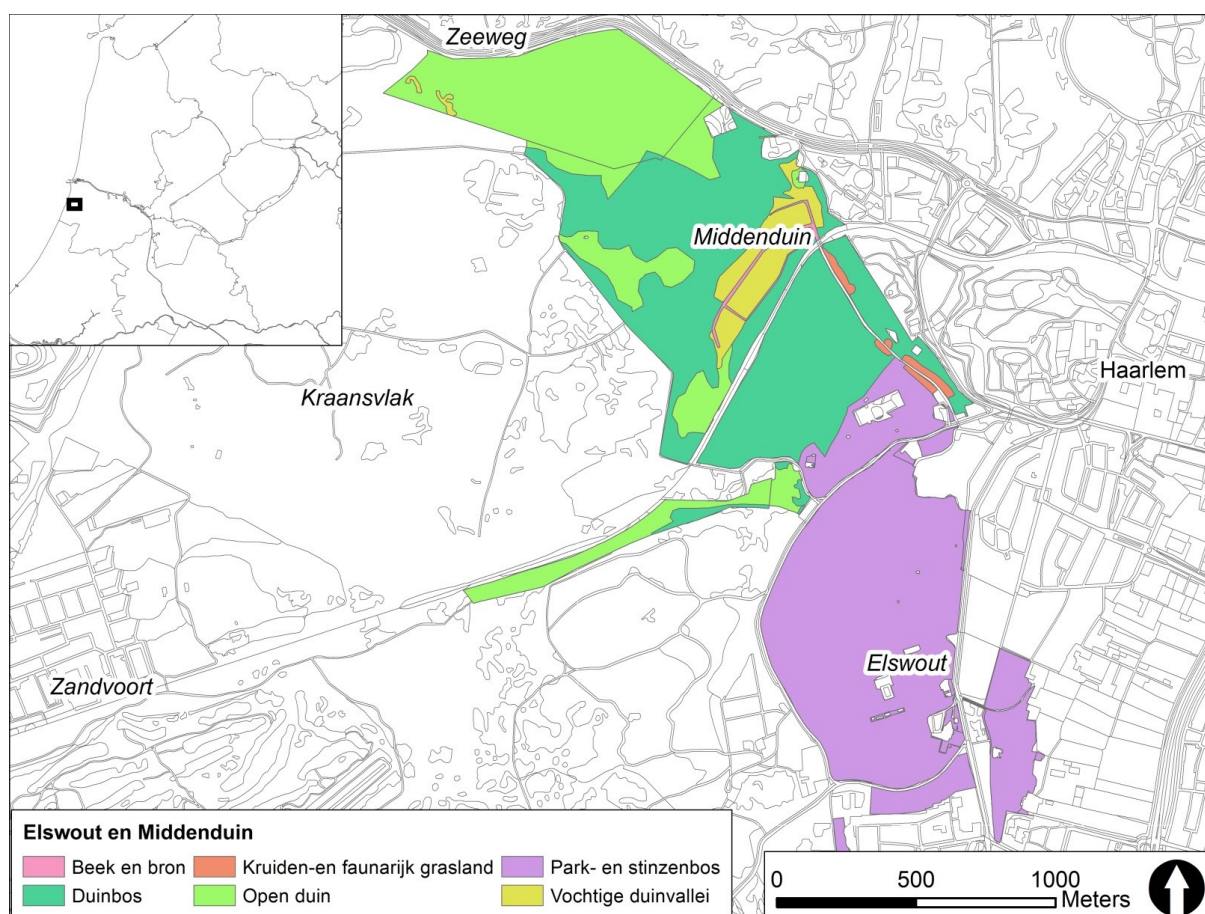

Elswout in vroege voorjaar (10 april 2016).

2. Gebiedsbeschrijving

Het onderzoeksgebied is gelegen in de provincie Noord-Holland in het duingebied van de gemeenten Bloemendaal, Zandvoort en Haarlem. Het bestaat uit twee duidelijk van elkaar verschillende objecten die in beheer zijn van Staatsbosbeheer. Het betreft Elswout en Middenduin, beide onderdeel van Nationaal Park Zuid-Kennemerland (zie figuur 1 voor de ligging). Beide gebieden liggen (grotendeels) in de binnenduinstrand. De duinstrook hier is relatief breed. Het meest westelijke deel van het onderzoeksgebied ligt op ca. 2 km van zee en het meest oostelijke op ca. 5 km.

Elswout is een van de oudste goed bewaarde landgoederen in Nederland met een parkachtige begroeiing met veel stinsenplanten. Op het landgoed liggen onder andere een landhuis, stallen en de Orangerie, die nu dienst doet als horecagelegenheid. Het landschap wordt gekenmerkt door een afwisseling van oud loofbos en grasland. Het iets noordwestelijker gelegen Middenduin kent ook een gevarieerd landschap. De belangrijkste verschillen zijn dat oud loofbos hier schaars is maar naalbos en struwelen van het open duin wel voorkomen. Vooral Elswout wordt doorsneden door smalle wateren, maar ook in Middenduin is wel open water aanwezig (de Zanderijvaart). Het totale onderzoeksgebied heeft een oppervlakte van 241 hectare.

Figuur 1. Beheertypen in het onderzoeksgebied. Bron: Staatsbosbeheer.

3. Werkwijze en omstandigheden in 2016

Bij het verzamelen van broedvogelgegevens in terreinen van Staatsbosbeheer zijn de volgende aspecten van belang:

- verspreiding en aantal territoria van de broedvogelsoorten
- aantalsontwikkeling van de broedvogelsoorten
- relatie tussen het beheer en broedvogels

3.1. Veldwerk

In grote lijnen is de uitgebreide territoriumkartering toegepast, zoals beschreven in Van Dijk & Boele (2011). Bij de kartering lag de nadruk op de soorten van de SNL-lijst, plus aanvullende soorten van BMP-B.

Er werden vijf inventarisatieronden uitgevoerd in de periode maart-juni (zie tabel 1). In totaal is precies 34 uur besteed aan veldwerk, wat neerkomt op 8,5 minuten per hectare. Dit is exclusief een extra bezoek op 10 april (105 minuten). De meeste veldbezoeken begonnen rond zonsopgang en duurden tot in de middag. De af te leggen route (fietsend of te voet) werd aangepast aan de terreingesteldheid, de tijd van de dag en de weersomstandigheden. Territoria werden voornamelijk vastgesteld aan de hand van zingende of baltsende vogels. In geval van zeldzame soorten en soorten met grote, overlappende territoria of leefgebieden, werd geprobeerd een zo hoog mogelijke (nest-indicatieve) broedcode te verzamelen en de nestplaats zo nauwkeurig mogelijk te lokaliseren. Dit om te voorkomen dat niet-broedvogels werden meegeteld en om over- of ondertelling van moeilijk karteerbare soorten te voorkomen. Tijdens de inventarisatie lag de focus op het verzamelen van uitsluitende waarnemingen, d.w.z. waarnemingen van tegelijkertijd zingende of baltsende individuen.

Tabel 1. Tijdsinvestering in 2016.

#	Datum	Begin	Eind	Duur
1	24-mrt	6:15	8:45	150
1	25-mrt	6:05	9:20	195
2	18-apr	6:15	8:25	130
2	19-apr	6:00	9:30	210
3	9-mei	4:45	6:50	125
3	10-mei	5:15	11:20	365
4	24-mei	4:50	7:30	160
4	27-mei	5:05	9:15	250
5	25-jun	3:35	8:10	265
5	4-jul	4:55	8:05	190

3.2. Interpretatie

In het veld werden de waarnemingen, voorzien van de juiste broedcode, ingevoerd via een tablet-pc. De waarnemingen zijn in het autoclusterprogramma van Sovon geïnterpreteerd conform de criteria zoals beschreven in van Dijk & Boele (2011). Voordelen van dit programma zijn dat alle veldwaarnemingen digitaal beschikbaar zijn en dat de interpretatie transparant en reproduceerbaar is. De ligging van de territoria kan vervolgens eenvoudig worden weergegeven in een GIS-bestand. De verspreidingskaarten die in Bijlagen 1 zijn opgenomen, zijn gemaakt met behulp van het GIS-programma Arc-GIS.

3.3. Weersomstandigheden

Het weer is van invloed op de activiteit van vogels en daardoor op de doelmatigheid van het inventariseren. Harde wind, neerslag en lage temperaturen zijn belemmerende factoren. Veel territoriale activiteit neemt later op de dag ook af bij hoge temperaturen. Daarom wordt hier een korte beschrijving van het weer in het broedseizoen van 2016 gegeven aan de hand van de maandoverzichten van het KNMI. In tabel 2 zijn enkele variabelen samengevat.

Tabel 2. Enkele weersvariabelen (gemiddelde temperatuur, aantal zonuren per maand en hoeveelheid neerslag) in de periode april-juni, op basis van gegevens van het KNMI, station De Bilt. Ref staat voor (langjarig gemiddelde 1981-2010).

Maand	Temperatuur (°C)		Zonuren		Neerslag (mm)	
	2016	Ref	2016	Ref	2016	Ref
Maart	5,4	6,2	148	125	54	68
April	8,7	9,2	195	178	62	44
Mei	14,5	13,1	232	213	54	61
Juni	16,8	15,6	163	201	118	68
Juli	18,4	17,9	223	211	52	78

Na een uitzonderlijk zachte (de derde in successie), zeer zonnige en qua neerslag gemiddelde winter met een gemiddelde temperatuur van 6,4 °C was **maart** vrij koud, zonnig en aan de droge kant. Er waren qua weersomstandigheden nauwelijks regionale verschillen en na een wisselvallige start met regelmatig nachtvorst werd het weer vanaf 10 maart bepaald door een noordelijke (koude) stroming. De laatste dagen van maart liep de temperatuur op, maar werd het wisselvallig met af en toe flink wat wind. Met gemiddeld over het land 54 mm neerslag tegen 68 mm normaal was de maand aan de droge kant. Vrijwel alle neerslag viel echter aan het begin en einde van de maand. De meeste neerslag viel langs de westkust. Het zuidoosten was het droogst. De tweede decade van maart was het zonnigst, waarbij 's ochtends vaak mist of nevel ontstond.

April was vrij koud, nat met iets meer zon dan normaal. De gemiddelde temperatuur viel uiteindelijk zelfs lager uit dan december 2015. In de eerste helft van de maand waren de temperaturen onder invloed van zuidelijke stromingen normaal, terwijl de tweede helft van de maand onder invloed van noordelijke stromingen koud uitpakte. In de tweede helft van de maand was er vooral in het oosten nog regelmatig vorst aan de grond. Met gemiddeld over het land 195 zonuren tegen normaal 178 was april zonniger dan normaal. Het zonnigst was het in het noordwesten en het minst zonnig was het in het zuidoosten. De meeste neerslag viel in een strook van zuidwest naar noordoost over het land. In de laatste week van de maand vielen er talrijke buien, plaatselijk met hagel en op de 26e lag er in het noordoosten en in Zuid-Limburg zelfs sneeuw.

Mei was zeer warm, vrij zonnig en met een vrijwel normale hoeveelheid neerslag. Na een koele start werd vanaf de 4e oostelijke lucht aangevoerd en stegen de temperaturen regionaal tussen 6 en 12 mei tot een zomers warme 25°C, waarbij het 's nachts opmerkelijk warm bleef. Daarna kende de temperatuur opvallende pieken en dalen (24 mei slechts 11°C). De maand eindigde warm. De eerste helft van de maand verliep zeer zonnig en de tweede helft was juist somber. Door de vaak buiige regen waren de regionale verschillen in neerslag groot. In Friesland was het uitgesproken droog (maandsom 30mm neerslag), terwijl elders tot 120mm neerslag gemeten werd.

Juni was gemiddeld over het land zeer nat, somber en warm, waarbij talrijke buien in het zuidoosten zorgden voor neerslagrecords. In het noorden van het land was de neerslagsom normaal. De eerste decade waren er landelijk grote weersverschillen. In grote delen van het land was het vaak droog en zonnig weer, terwijl in het zuidoosten in de middag zware onweersbuien ontstonden die op meerdere dagen plaatselijk meer dan 50 mm neerslag brachten. De rest van de maand bepaalden lagedrukgebieden het weer, waarbij in grote delen van het land dagelijks (veel) regen viel. Vanaf de 22ste werd het kortdurend zeer warm. De warmte resulteerde in zware onweersbuien op de 23e, met wederom in het zuidoosten overlast, ditmaal door grote hagelstenen. De gemiddelde temperatuur lag ruim een graad boven normaal, waarbij de temperatuur langs de kust gemiddeld was en in het binnenland warmer dan normaal.

Juli was vrij warm, vrij droog en aan de zonnige kant, met een zomerse periode na het midden van de maand. Het eerste deel van de maand verliep wisselvallig met temperaturen beneden het langjarig gemiddelde. Daarna liep de temperatuur op tot de eerste tropische dag op 20 juli. Deze warme periode hield aan tot de 25e. Met landelijk gemiddeld 52 mm was juli een vrij droge maand. De neerslag viel, net als in juni, vooral uit stevige, lokale buien, zodat er regionaal wederom grote verschillen waren. Langs de kust en in noordelijk Limburg viel lokaal minder dan 25 mm neerslag, terwijl in het noorden plaatselijk circa 100 mm viel.

3.4. Foutenmarges

Eerdere grootschalige karteringen van Elswout vonden plaats in 19 jaren in 1960-1998 en in 2010, waarbij alleen die in 1998 en 2010 volgens de BMP-methodiek werden uitgevoerd. Uit Middenduin is alleen een eerdere kartering uit 2010 bekend, uitgevoerd volgens de BMP-methodiek. De resultaten uit de verschillende jaren zijn niet altijd goed te vergelijken. In de eerste plaats werd niet steeds hetzelfde gebied bekeken en in de tweede plaats werd vaak van inventariseerder gewisseld. Beide gebieden zijn goed toegankelijk, dankzij de vele paden die door de bospercelen lopen. En het veldwerk is overwegend onder gunstige weersomstandigheden uitgevoerd. Voor het opsporen van roofvogelnesten was, gegeven de omstandigheden van de opdracht, helaas relatief weinig tijd.

Blik op de Zanderijvaart in Middenduin (27 mei 2016).

4. Resultaten

4.1. Soorten en aantallen

In totaal werden 53 verschillende soorten broedvogels gekarteerd in het onderzoeksgebied (tabel 3). Houtduif, Winterkoning, Heggenmus, Roodborst, Merel, Tjiftjaf, Fitis, Koolmees, Pimpelmees en Vink waren als broedvogel aanwezig, maar zijn niet geteld. In totaal zijn zeven Rode Lijst-soorten (Van Beusekom *et al.* 2005) vastgesteld.

Tabel 3. Aantallen en dichtheden van broedvogels in Elswout en Middenduin in 2016. RL=Rode Lijst-status, KW=kwetsbaar, GE=gevoelig.

soort	RL	Elswout		Middenduin		Totaal	
		N	N/100ha	N	N/100ha	N	N/100ha
Knobbelzwaan		1	1,2	1	0,6	2	0,8
Grauwe Gans		4	4,7	10	6,4	14	5,8
Grote Canadese Gans		12	14,2	0	-	12	5,0
Nijlgans		9	10,7	1	0,6	10	4,1
Kuifeend		1	1,2	0	-	1	0,4
Krakeend		2	2,4	2	1,3	4	1,7
Slobeend	KW	1	1,2	0	-	1	0,4
Wilde Eend		15	17,8	12	7,7	27	11,2
Sperwer		0	-	1	0,6	1	0,4
Buizerd		1	1,2	3	1,9	4	1,7
Waterhoen		1	1,2	1	0,6	2	0,8
Meerkoet		6	7,1	6	3,8	12	5,0
Kievit		0	-	2	1,3	2	0,8
Houtsnip		1	1,2	0	-	1	0,4
Holenduif		9	10,7	1	0,6	10	4,1
Halsbandparkiet		2	2,4	2	1,3	4	1,7
Kerkuil	KW	1	1,2	0	-	1	0,4
Bosuil		5	5,9	0	-	5	2,1
IJsvogel		1	1,2	0	-	1	0,4
Groene Specht	KW	1	1,2	1	0,6	2	0,8
Grote Bonte Specht		11	13,0	14	8,9	25	10,4
Gaai		4	4,7	5	3,2	9	3,7
Kauw		7	8,3	0	-	7	2,9
Zwarte Kraai		3	3,6	1	0,6	4	1,7
Goudhaan		0	-	2	1,3	2	0,8
Kuifmees		0	-	1	0,6	1	0,4
Zwarte Mees		0	-	4	2,6	4	1,7
Glanskop		1	1,2	7	4,5	8	3,3
Boomleeuwerik		0	-	6	3,8	6	2,5
Boerenwaluw	GE	3	3,6	0	-	3	1,2
Staartmees		1	1,2	1	0,6	2	0,8
Grasmus		0	-	14	8,9	14	5,8
Tuinfluit		0	-	4	2,6	4	1,7
Zwartkop		22	26,1	34	21,7	56	23,2
Sprinkhaanzanger		0	-	6	3,8	6	2,5
Bosrietzanger		0	-	2	1,3	2	0,8
Kleine Karekiet		0	-	7	4,5	7	2,9
Boomklever		17	20,1	5	3,2	22	9,1
Boomkruiper		9	10,7	12	7,7	21	8,7
Spreeuw		0	-	1	0,6	1	0,4
Zanglijster		20	23,7	20	12,8	40	16,6
Grote Lijster		0	-	1	0,6	1	0,4
Grauwe Vliegenvanger	GE	0	-	1	0,6	1	0,4
Nachtegaal	KW	0	-	23	14,7	23	9,5

soort	RL	Elswout		Middenduin		Totaal	
		N	N/100ha	N	N/100ha	N	N/100ha
Gekraagde Roodstaart		1	1,2	9	5,7	10	4,1
Roodborsttapuit		0	-	1	0,6	1	0,4
Witte Kwikstaart		2	2,4	0	-	2	0,8
Boompieper		0	-	12	7,7	12	5,0
Groenling		1	1,2	7	4,5	8	3,3
Putter		1	1,2	3	1,9	4	1,7
Kneu	GE	0	-	3	1,9	3	1,2
Goudvink		0	-	4	2,6	4	1,7
Appelvink		1	1,2	1	0,6	2	0,8

4.2. Soortbesprekingen

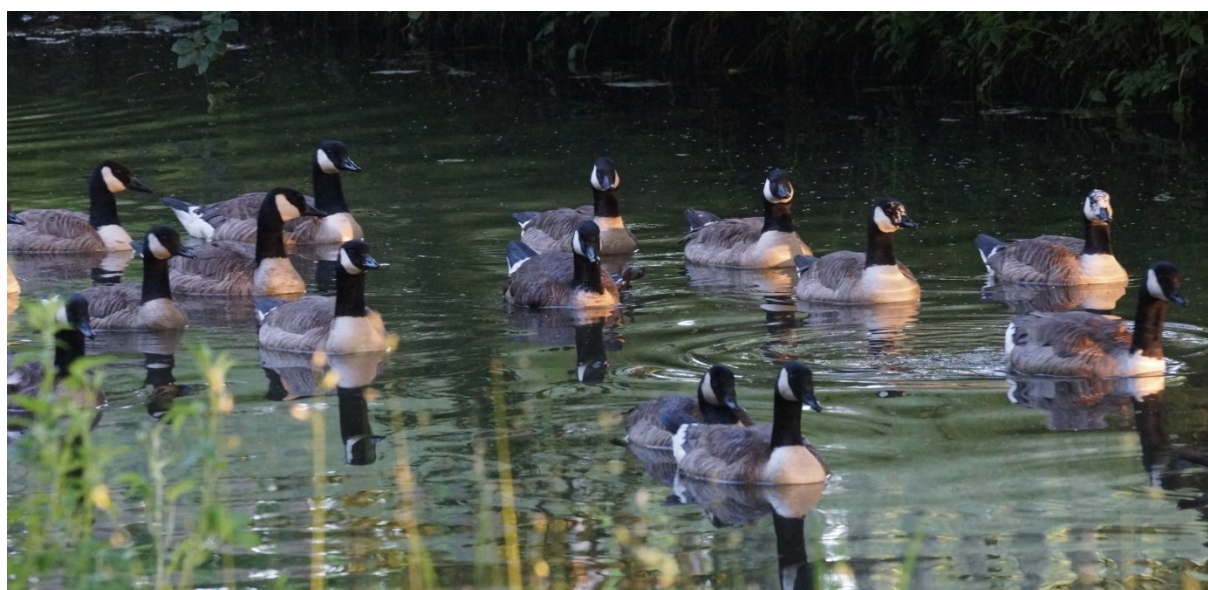
Van de Rode Lijst-soorten of anderszins interessante soorten wordt hier aanvullende informatie gegeven. Aantallen territoria uit Elswout uit 1998 zijn afkomstig uit de Nobel (1999) en uit Elswout en Middenduin uit 2010 uit Van Groen & Laan (2010).

Grauwe Gans, n=14

In de eerste helft van de twintigste eeuw verdween de Grauwe Gans nagenoeg als broedvogel door ontginning van moerassen en bejaging. Uitzetpogingen leidden rond 1970 tot broedpopulaties in Friesland en het Deltagebied, gevolgd door een spontane vestiging in Flevoland. Daarna begon een periode van stormachtige uitbreiding, waarbij alleen de droge en bosrijke streken van Nederland werden overgeslagen. De aantallen broedparen namen toe van hooguit 150 in 1977 naar bijna 9000 in het jaar 2000 en een veelvoud nadien. In 1998 ontbrak de soort als broedvogel in Elswout en in 2010 werden twee territoria vastgesteld. In 2016 werden hier vier territoria vastgesteld, terwijl ten minste 10 territoria aanwezig waren in de omgeving van de Zanderijvaart in Middenduin.

Grote Canadese Gans, n=12

De broedpopulatie bestaat uit nazaten van losgelaten of ontsnapte vogels. De eerste broedgevallen, vanaf 1974, mislukten veelal door afschot en verstoring. Dit hield de stormachtige kolonisatie van Nederland echter niet tegen. Deze vond in eerste instantie plaats vanuit verspreidingskernen zoals in Noord- en Zuid-Holland en het westen en midden van Noord-Brabant. Nog steeds zijn deze provincies goed voor minstens de helft van de broedpopulatie. Deze omvatte rond 2000 al 1200 paren en groeide daarna sterk door. De 12 territoria die in 2016 in het onderzoeksgebied werden vastgesteld, waren alle afkomstig uit Elswout. In 1998 bedroeg het aantal territoria hier nog nul en in 2010 vier.

Grote Canadese Gansen in Elswout (25 juni 2016)

Slobeend, n=1

De Slobeend is een karakteristieke broedvogel van vochtige graslanden in het lage deel van het land inclusief het rivierengebied. De hoogste dichtheden zijn te vinden in de veenweidegebieden. Op de hoge gronden is hij veel schaarser. Lange tijd leek de Slobeend zich goed te kunnen handhaven in het Nederlandse landschap, enige afname in bijvoorbeeld de duinen (door verdroging) ten spijt. Sinds ongeveer 1990 nemen de landelijke aantallen echter af en is deze eend vooral op de hoge gronden op veel plaatsen verdwenen. De afname zal op zijn minst deels een gevolg zijn van verlaging van waterpeilen en andere veranderingen in het steeds intensiever gebruikte boerenland. Tamelijk opmerkelijk was het langdurige verblijf van een paartje Slobeend in Elswout. Hoewel sprake was van een territorium bleef een (succesvol) broedgeval waarschijnlijk uit.

Wilde Eend, n=27

De Wilde Eend is een van de meest verbreide Nederlandse broedvogels. De meerderheid nestelt in de laaggelegen delen van het land, vooral in waterrijke polders en moerassen. Op de hoge gronden is deze eend minder talrijk maar ontbreekt hij zelden; soms broedt hij op grote afstand van water. Ook in stedelijk gebied is de Wilde Eend een gewone broedvogel. Aantallen en verspreiding leken op landelijk niveau lange tijd nauwelijks verandering te ondergaan. Regionale afnames, zoals door verdroging van duinvallen, werden gecompenseerd door toenames elders. Sinds ongeveer 1990 nemen de aantallen echter om onduidelijke redenen af. In het onderzoeksgebied is van een afname echter niets te merken. Ten opzichte van 1998 en 2010 is de stand in Elswout nagenoeg gelijk gebleven.

Sperwer, n=1

Alleen in bijna boomloze gebieden ontbreken Sperwers tegenwoordig nog. De hoogste dichtheden waren traditioneel op de zandgronden te vinden, in dichte en niet te oude naaldbossen. Momenteel ontbreekt de Sperwer hier echter veelal of zijn de dichtheden er laag. Tegelijkertijd heeft deze roofvogel zich gevestigd op allerlei plekken in dichte loofbosjes, wegbeplanting of zelfs stadstuinen. De landelijke stand bedroeg rond 1970 slechts zo'n 250 paren als gevolg van indirecte vergiftiging via landbouwpesticiden. Nadat deze bestrijdingsmiddelen verboden waren, volgde een snel herstel van de stand en een uitbreiding over voorheen onbezette gebieden. Deze toename hield aan tot 1990, om vanaf 2000 te worden gevolgd door een afname, in ieder geval op de hoge gronden. Hierbij spelen verschillende factoren mee, waaronder voedselgebrek op de armste gronden en omzetting van productiebos (in jonge fasen geschikt voor Sperwer) in natuurlijker bos of heide, naast jarenlange nestpredatie door Haviken. In het onderzoeksgebied werd in 2016 één territorium vastgesteld. Een nest werd niet gevonden. Overigens werd ook de Havik hier waargenomen; deze soort broedt tegenwoordig jaarlijks in elk geval net buiten het onderzoeksgebied.

Buizerd, n=4

De Buizerd is momenteel de talrijkste broedende roofvogel in ons land. Oorspronkelijk gebonden aan grote bossen op de zandgronden, broedt hij tegenwoordig door het hele land, ook in kleine bosjes, soms zelfs in solitaire bomen in open land. Overigens slaat een groot deel van de Buizerds in voedselarme jaren het broedseizoen over. De landelijke aantallen waren rond 1970 met slechts enkele honderden paren op een dieptepunt. Dit was het gevolg van onbedoelde vergiftiging met in de landbouw gebruikte pesticiden. Na het verbod op deze middelen herstelde de stand en kon deze uitgroeien tot niet eerder bekende niveaus. Het ouder wordende Nederlandse bos, in combinatie met verminderde vervolging, bood plaats aan meer Buizerds dan in het verleden. Bovendien ging de soort broeden in de lage delen van het land en de Waddeneilanden, gebieden waar hij eerst ontbrak. Sinds de eeuwwisseling zijn de aantallen op de hoge gronden stabiel en neemt de Buizerd alleen nog in het westen en noorden van het land toe. Verspreid over het onderzoeksgebied werden in 2016 vier territoria opgetekend.

Kerkuil, n=1

Kerkuilen broeden in het gehele land in agrarisch gebied, incidenteel ook in steden. De dichtheden zijn het hoogst in delen van Noordoost- en Oost-Nederland en het laagst in de Randstad. De jaarlijkse aantallen variëren enorm als gevolg van fluctuaties in het voedselaanbod – vooral Veldmuizen – en sterfte; deze kan groot zijn in sneeuwrijke winters maar ook bij aanhoudend koud, winderig en nat weer. De landelijke stand klapte begin jaren zestig in als gevolg van de strengste winter van de twintigste eeuw. Herstel werd vooralsnog gefnuikt door intensivering van agrarisch grondgebruik en het verdwijnen van nestgelegenheid. Intensieve nestbescherming en series van zachte winters brachten de stand terug op het oorspronkelijke peil. Rond 2010 nestelden er in daljaren ten minste 1500 paren en in topjaren rond 3000. In Elswout broedde een paar – net als in eerdere jaren – in een nestkast in een open schuur. De oudervogels bleven tijdens deze inventarisatie zo goed als onzichtbaar, maar het geluid van de bedelende jongen was tot in de vroege ochtend goed hoorbaar.

Bosuil, n=5

De Bosuil komt verspreid voor over de beboste delen van het land, met de hoogste dichtheden in oud loofbos. Hij nestelt soms ook in bebouwde omgeving met oude parken en tuinen, evenals in open landschappen met knotwilgen of verspreide plukjes bos. De soort breidde zich in de twintigste eeuw spectaculair uit. Vanaf ongeveer 1960 koloniseerde hij de Hollandse duinen en andere delen van West-Nederland. Na 1975 volgden Noord-Brabant en Drenthe, waar de bossen aanvankelijk te jong waren voor deze holenbroeder. Landelijk is de stand sinds 1990 min of meer stabiel. Jaarfluctuaties houden deels verband met de zangactiviteit. In voedselarme voorjaren slaan veel paren het broeden over en leven ze teruggetrokken. In het onderzoeksgebied werden maar liefst vijf territoria vastgesteld: drie in Elswout, één in Duinvliet en één op de grens van Duinlust en Elswout (met de territoriumstip uiteindelijk in Elswout).

IJsvogel, n=1

Het merendeel van de IJsvogels nestelt langs langzaam stromende beken met steilwanden in het oosten en zuiden van het land. Vooral na een serie zachte winters kunnen er echter aanzienlijke aantallen tot broeden komen in minder klassieke biotopen, ook in het westen en noorden van het land. De soort had in de jaren zestig te lijden onder watervervuiling en de strengste winter van de eeuw (1962/63), die de stand meer dan decimeerde. In het laatste kwart van de eeuw herstelde de stand, met onderbrekingen na koude tot strenge winters als 1978/79, midden jaren tachtig en midden jaren negentig. De stand floreerde vervolgens door een lange serie van (zeer) zachte winters in combinatie met verbeterde broedomstandigheden: schoner water, herstel van natuurlijke beekoevers en regionaal ook aanbod van nieuwe nestgelegenheid. In het topjaar 2007 nestelden er naar schatting rond 1000 paren in ons land. Enkele wat koudere winters deden de stand vervolgens weer dalen. In Elswout werd in 2016 een territorium opgetekend. Waarnemingen van een nest of uitgevlogen jongen bleven helaas uit, zodat twijfels bestaan over of er sprake was van een broedgeval. De omgeving leent zich daar wel voor en geslaagde broedgevallen zijn eerder wel vastgesteld.

Groene Specht, n=2

Groene Spechten broeden vooral in kleinschalig cultuurlandschap met veel oude bomen en in de duinen. Grote bosgebieden zijn vaak alleen bezet langs de randen of rond kaalslagen. De soort ontbreekt in grootschalige open landschappen en gebieden met een hoge grondwaterstand. Tussen 1975 en 2000 onderging de verspreiding een opmerkelijke verandering. De soort verdween uit grote aaneengesloten bosgebieden op de zandgronden. Tegelijkertijd nam hij sterk toe in het Deltagebied (door het ouder worden van singels) en het rivierengebied (in feite een terugkeer, nadat hij er in eerdere instantie verdween). Als geheel nam de landelijke stand eerst af, maar sinds 1990 weer fors toe. Een terugval rond 2010 kan samenhangen met enkele sneeuwrijke winters. Ook in het verleden bleek de stand gevoelig voor lang aanhoudende sneeuwperiodes. Iets waarmee de op de grond naar mieren zoekende Groene Specht slecht uit de voeten kan. Zowel in Middenduin als in Elswout werd in het voorjaar van 2016 een territorium vastgesteld. In 2010 bleef de teller eveneens op twee territoria steken.

Grote Bonte Specht, n=25

Hoe meer bos, hoe meer Grote Bonte Spechten. De dichtheid van deze soort is dan ook het hoogst in de zwaar beboste delen van de zandgronden. Sinds 1975 breidde deze specht zich echter ook uit over de opener delen van het land, zodat hij tegenwoordig alleen nog in de meest boomloze landschappen ontbreekt. De opmars in Laag-Nederland was mogelijk door de toename van opgaande beplanting aldaar. De landelijke stand neemt nog steeds toe, iets dat bevorderd wordt door toenemende ouderdom van het Nederlandse bos en extensiever, op meer natuurlijk bos gericht beheer. In beide gevallen betekent dit meer voedsel en nestgelegenheid voor de Grote Bonte Specht. Verspreid over het onderzoeksgebied werden in 2016 25 territoria vastgesteld; 11 daarvan bevonden zich in Elswout (het zelfde aantal als in 1998). Een alarmerend paar in Duinvliet – vergezeld door diverse Kauwen en Zwarte Kraaien – op 24 mei verraadde de aanwezigheid van een Boomarter!

Glanskop, n=8

De Glanskop is een karakteristieke soort van opgaand loofbos. Hij kent een ruime verspreiding in de Hollandse duinen en in grote delen van de hoge gronden, maar is zeldzaam in Noord-Brabant en Limburg ten westen van de Maas. De landelijke stand nam tot ongeveer 1990 toe door het ouder (en geschikter) worden van bos. Tegelijkertijd breidde de soort zich sterk uit in gebieden waar hij eerst nagenoeg ontbrak, zoals West-Drenthe. Sindsdien deden zich geen grote veranderingen meer voor. Strenge winters hebben amper effect op deze soort. Des te opvallender is dat het aantal Glanskoppen in het onderzoeksgebied in 2016 behoorlijk tegenviel. In totaal werden acht territoria opgetekend,

waarvan slechts één in Elswout. In 1998 en 2010 werden alleen al in Elswout respectievelijk 10 en zeven territoria vastgesteld. Het is onduidelijk hoe deze verschillen te verklaren zijn.

Boerenzwaluw, n=3

De Boerenzwaluw nestelt in het hele land in boerenland, met een voorkeur voor gemengde bedrijven. Het gros van de paren huist in koeien-, varkens- of paardenstallen. De aantallen zijn in het laatste kwart van de twintigste eeuw afgenomen, al komt dat uit tellingen onvoldoende naar voren bij deze lastig telbare soort. De afname is een gevolg van modernisering van bedrijven (o.a. scherpe hygiënemaatregelen, waardoor in stallen vliegende zwaluwen geweerd worden) en intensivering van grondgebruik (resultierend in voedselgebrek). Sinds de eeuwwisseling is de stand stabiel tot licht herstellend. De toenemende populariteit van het houden van hobbypaarden op het platteland biedt enige compensatie voor de afname op meer traditionele broedlocaties. Met drie territoria in Elswout was de soort hier redelijk goed vertegenwoordigd. Eén paar nestelde in het poortgebouw. De overige huisden in het hertenverblijf en onder een brug.

Nest Boerenzwaluwen in Poortgebouw van Elswout (25 juni 2016).

Zwartkop, n=56

De meeste Zwartkoppen huizen op de hoge gronden, met name in gevarieerde bossen met een hoog aandeel loofhout. Het voorkomen in de open delen van West- en Noord-Nederland is van betrekkelijk recente datum, na 1975. Het werd mogelijk gemaakt door toegenomen beplanting, waaronder in stedelijke uitbreidingsgebieden. Ook elders is deze soort, die vroeger als kensoort van zwaar loofhout werd gezien, tegenwoordig een normale broedvogel in parken en grote oude tuinen. De landelijke broedpopulatie nam de afgelopen tientallen jaren continu toe. Verspreid over het onderzoeksgebied werden in 2016 in totaal 56 territoria opgetekend. De soort ontbrak eigenlijk alleen in de open terreindelen en in delen van het naaldbos met weinig ondergroei.

Spreeuw, n=1

Spreeuwen zijn in het hele land bekende broedvogels. Ze zijn het talrijkst in boerenland met veel gras en in stedelijk gebied met veel gazons. Het voorkomen in bos blijft beperkt tot randsituaties. De landelijke aantallen namen vermoedelijk tot midden twintigste eeuw toe. Vanaf 1990 of eerder is het echter afname wat de klok slaat, in het bijzonder in bossen. De afstand tot voedselgebieden (graslanden) is vermoedelijk op veel plekken te groot geworden voor profijtelijk broeden. De aantalsontwikkeling in boerenland en stedelijk gebied is divers, al krijgen negatieve tendensen ook

daar de overhand. Binnen het onderzoeksgebied werd in 2016 alleen in Middenduin een territorium aangetroffen.

Grauwe Vliegenvanger, n=1

Hoewel wijdverbreid, is de Grauwe Vliegenvanger nergens bijzonder talrijk. De hoogste dichtheden vinden we in oud loofbos en kleinschalig boerenland met uitgegroeide houtwallen en erven, naast dorpen met oude tuinen en parken. De landelijke verspreiding bleef na 1975 min of meer ongewijzigd. De aantallen namen echter bijna continu af, net als elders in grote delen van West-Europa. Een duidelijk verband met bijvoorbeeld neerslag in de West-Afrikaanse overwinteringsgebieden ontbreekt. Dit suggereert dat de afname vooral te wijten is aan verslechterende omstandigheden in de broedgebieden. Lokale kleine toenames hangen samen met het ouder (en geschikter) worden van bos. In het onderzoeksgebied werd in 2016 één territorium vastgesteld (aan de rand van Middenduin). Met twee territoria in 1998 in Elswout alleen, was de soort toen mogelijk iets talrijker, maar in het onderzoeksgebied is de soort in het recente verleden nooit dik gezaaid geweest.

Nachtegaal, n=23

Het zwaartepunt van de verspreiding ligt in de duinstrook, waar vermoedelijk minstens de helft van de Nederlandse Nachtegalen broedt. Elders is het voorkomen nogal schaars, met alleen lokaal hoge dichtheden, vaak in loofbossen op natte gronden. De soort is sinds ongeveer 1975 verdwenen van veel broedlocaties op de hoge gronden. Door verlaging van het grondwaterpeil zijn veel bossen sterk verruigd, wat ongunstig is voor deze grondfoerager. Deze afname werd een tijdlang gecompenseerd door sterke toename in de duinen, een gevolg van oprukkende struikvorming. Recent worden delen van de duinen ontdaan van struiken teneinde verstuiving weer een kans te geven. Mede hierdoor lopen de landelijke aantallen momenteel achteruit. Binnen het onderzoeksgebied werd de Nachtegaal in 2016 hoofdzakelijk aangetroffen op plekken met struweel en ondergroei. In het parklandschap van Elswout ontbrak hij, evenals in de naaldbossen van Middenduin. Met 23 territoria was de soort (lokaal) desondanks goed vertegenwoordigd.

Kneu, n=3

Kneuen komen in grote delen van het land voor, maar zijn het talrijkst in gebieden met veel bouwland en kruidenvegetaties in Noord-Nederland, Flevoland en Zeeland. Aaneengesloten bos wordt gemeden, het voorkomen in stedelijk gebied is doorgaans schaars en voorbehouden aan nieuwbouwwijken met veel groen. De landelijke verspreiding veranderde weinig sinds 1975. De aantallen kelderden echter. Efficiëntere landbouwmethode zorgden voor voedselgebrek en verminderde nestgelegenheid. De drie territoria binnen het onderzoeksgebied in 2016 lagen in het uiterste noordwesten. Hier vindt de soort een favoriet biotoop, in de vorm van open duin met een afwisseling van kale grond, korte vegetaties en laag struikgewas. In 2010 werden eveneens drie territoria opgetekend.

Goudvink, n=4

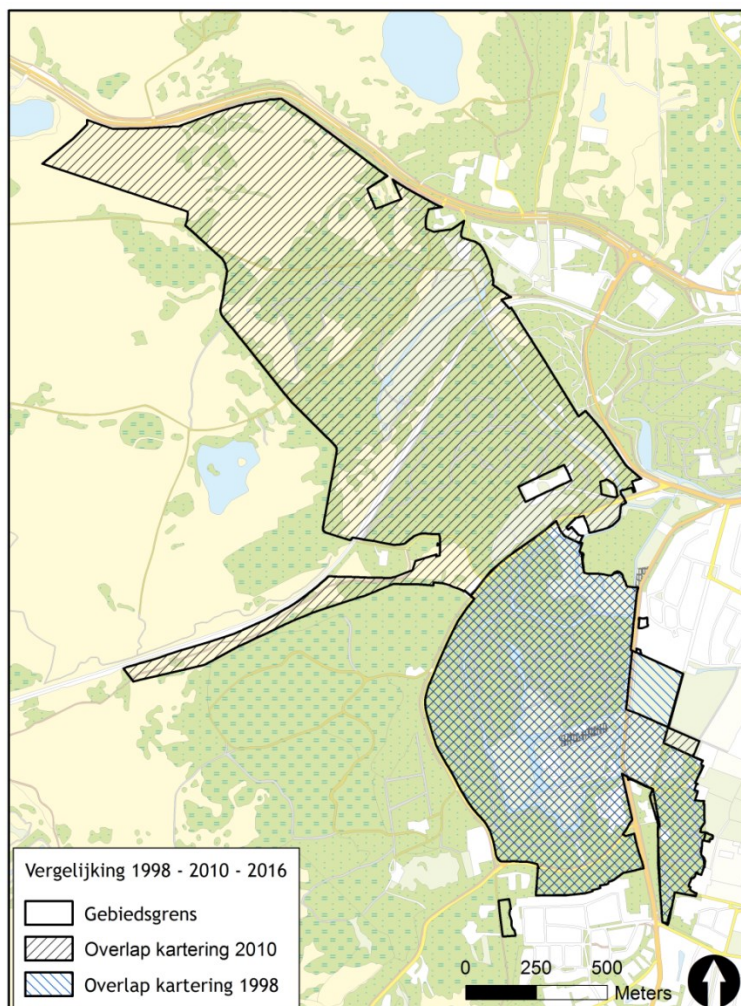
Goudvinken hebben een gevarieerde biotoopkeuze. Ze nestelen zowel in moerasbos als in droge bossen, graag in jonge sparrenaanplant of bos met een dichte struiketage. Lokaal komen ze ook in meer parkachtige situaties voor. De verspreiding sinds 1975 werd ijler bezuiden de Grote Rivieren, mogelijk door verdroging van bossen en gebrek aan jonge bosstadië. De verspreiding werd juist wat ruimer in het noorden van het land en delen van de Hollands-Zeeuwse duinen. Landelijk gezien lijken de aantallen niet veel verandering door te maken. Met vier territoria was de Goudvink in 2016 redelijk goed vertegenwoordigd in het onderzoeksgebied. De territoria lagen tamelijk verspreid; alleen in Elswout ontbraken waarnemingen. In 2010 werden eveneens vier territoria opgetekend.

Appelvink, n=2

De verspreiding van Appelvinken valt grotendeels samen met die van de grotere bossen, met uitzondering van Noord-Brabant waar de soort relatief schaars is. De hoogste dichtheden worden gehaald in gevarieerd oud loofbos of gemengd bos, zoals in Twente, de Achterhoek en delen van de Veluwe en Limburg. De verspreiding werd sinds ongeveer 1975 veel ruimer, zowel op de hoge gronden als (mondjesmaat) in Laag-Nederland. Flevoland kende tijdelijk zelfs de misschien wel hoogste dichtheden van ons land. De landelijke aantallen zijn gegroeid tot ongeveer 1995 en daarna stabiel. In sommige lang bezette kerngebieden namen de aantallen echter af. Zowel in Elswout als in Middenduin werd in 2016 een territorium vastgesteld.

4.3. Vergelijking met voorgaande jaren

In 1998 is Elswout ook in zijn geheel gekarteerd op broedvogels (de Nobel 1999). In 2010 is een kartering uitgevoerd van zowel Elswout als Middenduin (van Groen & Laan 2010). Figuur 2 toont welk deel van onderzoeksgebied in welke jaren is onderzocht. De aantallen territoria van beide jaren zijn weergegeven in tabel 4. Het meest in het oog springen de volgende veranderingen:

Figuur 2. Gedeelte van het gebied dat zowel in 1998, 2010 als 2016 is gekarteerd (Elswout) en gedeelte van het gebied dat zowel in 2010 als in 2016 is gekarteerd (Middenduin).

1. De aantallen van onder andere Wilde Eend, Grote Bonte Specht, Zanglijster en Kauw in Elswout zijn ten opzichte van 1998 min of meer gelijk gebleven. Opvallend genoeg lag het aantal Grote Bonte Spechten in 2010 hier duidelijk iets hoger en het aantal Zanglijster lager.
2. Nijlgans, Holenduif, Zwartkop, Glanskop en Boomkruiper zijn in Elswout duidelijk afgenomen.
3. Kievit was in 2016 met twee territoria vertegenwoordigd op de Zanderij in Middenduin. In 2010 werden geen territoria vastgesteld.
4. Opvallend zijn de lagere aantallen in Middenduin bij een aantal struweelzangers (Braamsluiper, Grasmus, Tuinfluiter en Zwartkop) ten opzichte van 2010, terwijl Nachtegaal juist licht hoger uitkwam.
5. Zwarte Specht is als broedvogel uit de duinstreek bij Haarlem (nagenoeg) verdwenen, zo ook in het onderzoeksgebied. Waarnemingen uit deze regio zijn na 2007 erg zeldzaam geworden.
6. Carolinaeend en Mandarijneend kwamen in de jaren negentig lokaal voor in de binnenduinrand bij Haarlem, maar waarnemingen van beide soorten zijn tegenwoordig vrij zeldzaam.
7. In het verleden stond het onderzoeksgebied ook bekend om de aanwezigheid van enkele verwilderde (en broedende) ara's. Van de overgebleven vogels was in 2016 vermoedelijk alleen nog een Geelvleugelara in leven. Tijdens de inventarisatie werd deze vogel echter niet waargenomen.

8. Grauwe Gans, Grote Canadese Gans (meer dan 10 jaar geleden hier geïntroduceerd), Halsbandparkiet en Kerkuil zijn betrekkelijke nieuwkomers in het gebied (sinds ten minste 2010 aanwezig). In het geval van de ganzen geldt dat aantallen ten opzichte van 2010 verder zijn toegenomen en inmiddels substantieel te noemen zijn.

Tabel 4. Aantallen broedvogels in Elswout en Middenduyn tijdens de karteringen in 2010 en 2016.

Soort	2010	2016	Soort	2010	2016
Knobbelzwaan	0	1	Roodborsttapuit	2	1
Grauwe Gans	6	14	Zanglijster	22	39
Grote Canadese Gans	4	11	Grote Lijster	0	1
Nijlgans	23	10	Sprinkhaanzanger	5	6
Krakeend	2	4	Bosrietzanger	3	2
Wilde Eend	21	27	Kleine Karekiet	3	7
Soepeend	9	0	Braamsluiper	8	0
Slobeend	0	1	Grasmus	37	14
Kuifeend	5	1	Tuinfluiter	20	4
Sperwer	0	1	Zwartkop	92	54
Buizerd	2	4	Goudhaan	7	2
Waterhoen	1	2	Vuurgoudhaan	1	0
Meerkoet	18	12	Grauwe Vliegenvanger	3	1
Kievit	0	2	Staartmees	11	1
Houtsnip	7	1	Glanskop	19	8
Holenduif	17	10	Kuifmees	5	1
Halsbandparkiet	1	4	Zwarte Mees	5	4
Kerkuil	1	1	Boomklever	34	22
Bosuil	8	5	Boomkruiper	44	20
Ijsvogel	0	1	Gaai	17	9
Groene Specht	2	2	Kauw	6	7
Grote Bonte Specht	42	25	Zwarte Kraai	6	4
Kleine bonte specht	1	0	Spreeuw	0	1
Boomleeuwerik	2	6	Groenling	10	8
Boerenwaluw	2	3	Putter	5	4
Boompieper	24	12	Kneu	3	3
Witte Kwikstaart	2	2	Goudvink	4	4
Nachtegaal	20	23	Appelvink	1	2
Gekraagde Roodstaart	8	10			

Tabel 5. Aantallen broedvogels in Elswout tijdens de karteringen in 1998, 2010 en 2016. 0 = soort afwezig, - = soort niet geteld.

Soort	1998	2010	2016	Soort	1998	2010	2016
Knobbelzwaan	1	0	1	Witte Kwikstaart	0	1	2
Grauwe Gans	0	2	4	Winterkoning	43	-	-
Grote Canadese Gans	0	4	12	Heggenmus	4	-	-
Nijlgans	18	20	9	Roodborst	57	-	-
Carolinaeend	1	0	0	Nachtegaal	2	0	0
Mandarijneend	8	0	0	Gekraagde Roodstaart	0	1	1
Krakeend	0	1	2	Merel	66	-	-
Wilde Eend	14	14	15	Zanglijster	19	9	19
Slobeend	0	0	1	Zwartkop	29	38	19
Kuifeend	1	4	1	Tjiftjaf	26	-	-
Sperwer	1	0	0	Goudhaan	2	2	0
Buizerd	0	0	1	Grauwe Vliegenvanger	2	0	0
Waterhoen	4	1	1	Staartmees	3	5	0
Meerkoet	12	12	6	Glanskop	10	7	1
Scholekster	1	0	0	Pimpelmees	33	-	-

Soort	1998	2010	2016	Soort	1998	2010	2016
Houtsnip	1	0	1	Koolmees	42	-	-
Holenduif	28	14	9	Boomklever	13	25	17
Houtduif	41	-	-	Boomkruiper	23	26	8
Turkse Tortel	1	0	0	Gaai	5	7	4
Halsbandparkiet	0	1	2	Kauw	8	6	7
Kerkuil	0	1	1	Zwarte Kraai	5	3	3
Bosuil	3	3	5	Spreeuw	2	0	0
IJsvogel	0	0	1	Vink	17	-	-
Groene Specht	2	0	1	Groenling	3	10	1
Zwarte Specht	1	0	0	Putter	0	1	1
Grote Bonte Specht	11	20	11	Appelvink	0	1	1
Boerenwaluw	3	2	3				

Elswout in vroege voorjaar (10 april 2016)

5. Evaluatie

De variatie aan soorten in dit relatief kleine onderzoeksgebied is opmerkelijk hoog. Onder de 63 vastgestelde broedvogelsoorten, waren weidevogels (Kievit), rietbewoners (Kleine Karekiet), liefhebbers van oud loofbos met veel boomholtes (Bosuil, Holenduif), naaldbosbewoners (Zwarte Mees, Goudhaan), struweelbewoners (Grasmus, Nachtegaal) en liefhebbers van open duin (Boomleeuwerik, Kneu). In totaal zeven Rode Lijst-soorten komen er voor. Enkele soorten zijn in de directe omgeving schaars (Kerkuil, IJsvogel). Soorten als Havik, Koekoek, Braamsluiper, Sijs en Kruisbek werden wel tijdens de inventarisatie waargenomen, maar van territoria leek geen sprake te zijn; mogelijk betrof het lokale broedvogels.

Hoewel er niet speciaal naar zoogdieren is gezocht, leverde deze inventarisatie ook waarnemingen op van onder meer Boommarter, Bunzing (dood), Vos, Eekhoorn, Ree, Konijn en Haas.

De opvallendste verandering is de vestiging van Grauwe Ganzen en Grote Canadese Ganzen, passend in het regionale/landelijke beeld. Opmerkelijk is wellicht dat Nijlgans en Meerkoet in Elswout zijn afgenomen ten opzichte van 1998; of er een verband is met de toename van beide ganzen is onbekend.

De Zanderij in Middenduin (27 mei 2016).

Literatuur

DE NOBEL, W.T. 1999. Broedvogels van Elswout in 1960-1998. Sovon-inventarisatierapport 1999/05. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

VAN BEUSEKOM R, HUIGEN P., HUSTINGS F., DE PATER K. & THISSEN L. (red.) 2005. Rode Lijst van de Nederlandse broedvogels. Tirion Uitgevers B.V., Baarn.

VAN DIJK A.J. & BOELE A. 2011. Handleiding Sovon Broedvogelonderzoek. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

VAN GROEN F. & LAAN S. 2010. Broedvogels van Elswout, Middenduin en Slingerduin. Inventarisatie 2010. G&G-rapport 2010.30.

Bijlagen

Bijlage 1. Soortkaarten kartering 2016 (volgende pagina's).

Uit deze PDF zijn de stippenkaarten verwijderd. Voor aanvullende gegevens kunt u contact opnemen met Petra Verburg (petra.verburg@sovon.nl)

Slaterus, R. & Voslamber B. 2017. Broedvogels van Elswout en Middenduyn in 2016. SOVON-rapport 2017/03.

In opdracht van:

Sovon Vogelonderzoek Nederland

Postbus 6521
6503 GA Nijmegen
Toernooiveld 1
6525 ED Nijmegen
T (024) 7 410 410

E info@sovon.nl
I www.sovon.nl

